

Є. О. ПЕТРОВСЬКА

ПАМ'ЯТКА ПІЗНЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ НА р. СТУГНІ

Лівий берег р. Стугни нижче с. Мала Салтанівка, Васильківського району, Київської області на великому протязі являє собою піщані, місцями трохи розвіяні горби, які підвищуються над заплавою річки приблизно на 40—50 м.

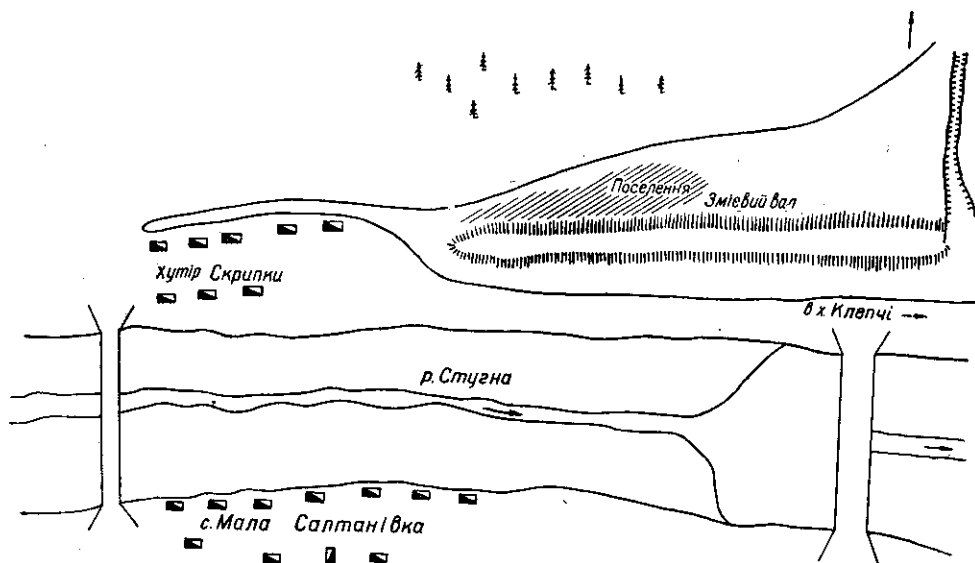

Рис. 1. Схематичний план місцевості біля х. Скрипки на р. Стугні.

По краю цього пасма вниз за течією р. Стугни тягнеться стародавнє земляне укріплення — так званий Змієвий вал. За валом знаходиться смуга орного поля, обмеженого з півдня великим сосновим лісом.

На цьому полі біля хутора Скрипки, поблизу східного краю Змієвого валу (за 0,25 км від краю пасма р. Стугни і приблизно за 0,5 км на захід від с. Мала Салтанівка), були виявлені залишки невеликого поселення скіфського часу (рис. 1).

Культурний шар, який залягав у тонкому шарі піщаного гумусованого ґрунту (25—30 см завтовшки), виявився розораним. Судячи з площі поширення знахідок, це селище було довжиною понад 100 м і шириною близько 60 м. На поселенні траплялося багато уламків глиняного посуду, різні вироби і прикраси. У двох місцях були помічені

скупчення культурних залишків, разом з якими знаходилися дуже зотлілі кістки тварин. В результаті обстеження поселення протягом 1952—1959 рр. зібрано невеликий за кількістю, але важливий археологічний матеріал¹.

Більшість виявлених тут знахідок відноситься до пізньоскіфського часу. Водночас є невеликий матеріал і ранньоскіфського часу.

До останнього належать уламки горщиків, прикрашених під краєм вінець валиком, розчленованим пальцевими вдавленнями, під яким нанесені наколи прямокутної палички (рис. 2, 3), а також ручка чер-

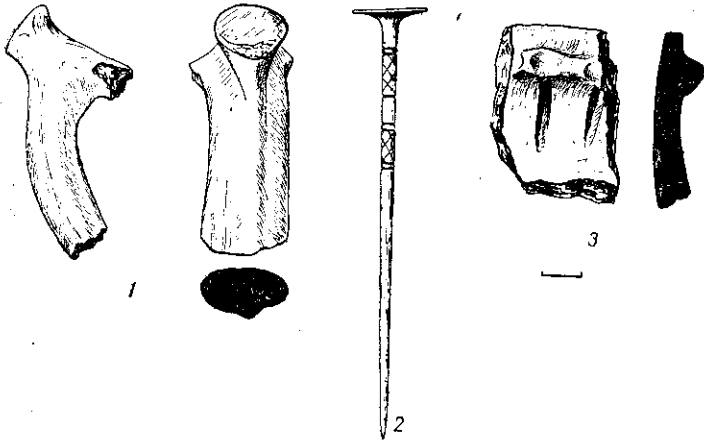

Рис. 2. Знахідки кінця VI—V ст. до н. е.

пака з виступом на верхньому згині (рис. 2, 1). Серед ранніх знахідок є коротка бронзова шпилька з великою круглою плоскою головкою, прикрашена різним сітчастим геометричним орнаментом у верхній частині стержня. Її довжина — 11,2 см, діаметр головки — 1,8 см (рис. 2, 2).

Ці знахідки відносяться до кінця VI—V ст. до н. е. Уламки горщиків з описаною орнаментациєю мають аналогії в кераміці VI—V ст. до н. е., яка походить з Шарпівського², Хотівського³ та Великого Канівського⁴ городищ (з житла № 2 V ст. до н. е.).

Згадана вище ручка належала глибокому глекоподібному черпаку, добре відомого нам типу із знахідок кінця VI ст. до н. е. в Журовській курганній групі⁵.

Шпильки, подібні до нашої, у великій кількості відомі у знахідках з пам'яток лівобережного лісостепу, де, як правило, вони великих розмірів. Прикладом може бути бронзова шпилька з кургана колишнього Роменського повіту⁶, серія довгих бронзових шпильок з с. Навози, Михайло-Коцюбинського району, Чернігівської області⁷, одна

¹ Значна частина матеріалу виявлена розвідкою О. І. Тереножкіна та В. А. Іллінської, які люб'язно дали автору право опублікувати цю пам'ятку.

² КІМ, Матеріали розкопок Шарпівського городища 1939 р., інв. № 7767; Фонди ІА АН УРСР. Матеріали розкопок Шарпівського городища 1946 р., інв. № 432, № 1299; І. В. Фабриціус, Тясминська експедиція, АП, т. II, К., 1949.

³ Фонди ІА АН УРСР. Матеріали розкопок Хотівського городища 1948 р., інв. № 373; Є. Ф. Покровська, Хотівське городище, АП, т. IV, К., 1952, табл. III, 6.

⁴ Фонди ІА АН УРСР. Матеріали розкопок Великого Канівського городища 1948 р., житло № 2, інв. № 301.

⁵ ИАК, вып. 14, стор. 32, рис. 74; ИАК, вып. 17, стор. 92—94, рис. 29.

⁶ Смела, III, стор. 151, табл. II, 1.

⁷ КІМ, інв. № 7401—7404.

з яких прикрашена однаковим з нашою шпилькою орнаментом, або ж шпильки з поховання № 1 в кургані № 4 біля с. Вовківці з пасочками поперечних пружків в верхній частині стержня (довжина їх 31 і 26 см, діаметр головок 2,4 і 3 см, поховання датується В. А. Іллінською першою половиною V ст. до н. е.)⁸. Подібні шпильки трапляються і в правобережних пам'ятках, серед яких можна назвати дві бронзові короткі шпильки (довжина їх близько 10 см) з широкими шляпками з кургана

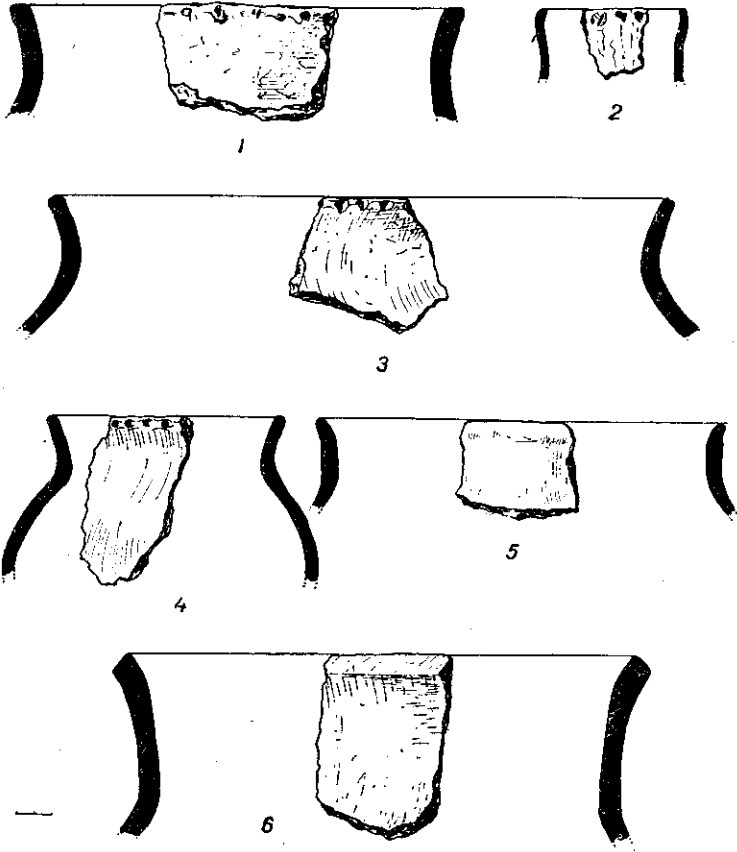

Рис. 3. Кераміка пізньоскіфського часу.

№ 27 біля с. Казарівка⁹ або короткі срібні шпильки з кургана № 447 VI ст. до н. е. біля с. Журівка¹⁰.

Матеріали пізньоскіфського часу представлені, головним чином, керамікою, переважно уламками простих горщиків.

Горщики виготовлялися з глини з домішкою дрібнотовченого граніту. Черепок у них щільний, поверхні заглажені. Горщики випалювалися до червонуватого, іноді сірого кольору з чорним прошарком всередині. Судячи з уламків, розміри горщиків різні — від великих до маленьких. Діаметри їх вінець коливаються в межах від 9 до 30 см.

Вінця горщиків переважно високі, прямі, косо поставлені до округлого плеча. Є деяка кількість вінець коротких і середніх, верхній край яких плавню відігнутий назовні.

⁸ В. А. Ильинская, Курганы скифского времени в бассейне реки Сулы, КСИИМК, вып. 54, М., 1954, стор. 32, рис. 13, 4, 5.

⁹ Смела, III, стор. 106.

¹⁰ ИАК, вып. 17, стор. 93, рис. 26.

Орнаментация горщиків, як і їх форма, досить одноманітна. Є група уламків вінець, які зовсім не орнаментовані (рис. 3, 5—6). Така ж за кількістю група прикрашена по краю неглибокими пальцево-нігтьовими або пальцевими вдавливами, які утворюють трикутні, або округлі ямки, розміщені по зовнішній стороні країв вінець, рідше — зверху по їх зрізу (рис. 3, 1—4).

Є вінця, орнаментовані подвійною низкою пальцево-нігтьових ямок по краю і в місці переходу шийки в плічки (рис. 4, 2) або тільки

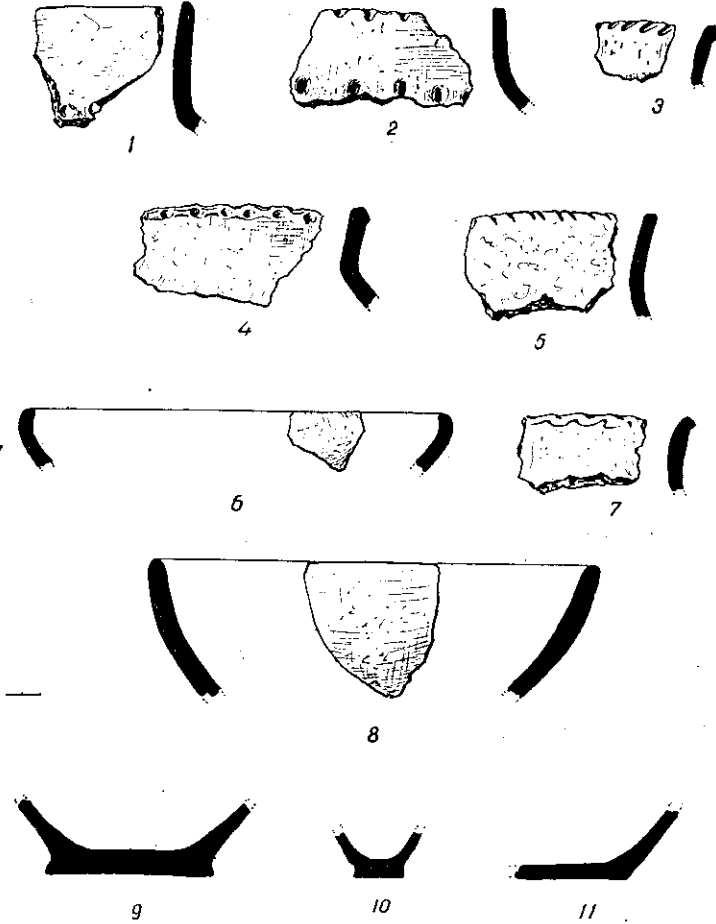

Рис. 4. Кераміка пізньоскіфського часу.

при переході шийки в плічки (рис. 4, 1). Невелика група уламків вінець прикрашена косими насічками по краю (рис. 4, 3, 5).

Кілька уламків вінець мають на зовнішньому краї потовщення, яке утворює хвилюподібний виступ, зроблений пальцевими заціпами або ямками. Край у таких горщиків з внутрішнього боку виділений у вигляді закраїнки (рис. 4, 7).

Судячи з уламків вінець, вживалися миски двох типів: із загнутим всередину краєм і з прямим краєм (рис. 4, 6, 8). Колір черепка у них блідо-рожевий, сірий або сірий з бурим відтінком. В глині є домішка дрібнотовченого граніту, поверхні мисок згладжені.

Слід відзначити знахідку уламка крупної овальної у розрізі ручки від амфори. Черепок амфори має червонуватий колір, глина містить велику кількість дрібних часток слюди. Уламок цієї ручки належить великій амфорі елліністичного часу.

Глиняні пряслиця, зібрані на поселенні, мають невеликі розміри. До глини домішаний подрібнений граніт, поверхні заглажені, блідо-рожевого кольору. Кілька екземплярів випалені нерівномірно. Колір їх рожевий з сірими плямами. Форма пряслиць різна — біконічна, округла, овальна в розрізі, профільована з округлими боками. Більша частина пряслиць прикрашена геометричним орнаментом, виконаним

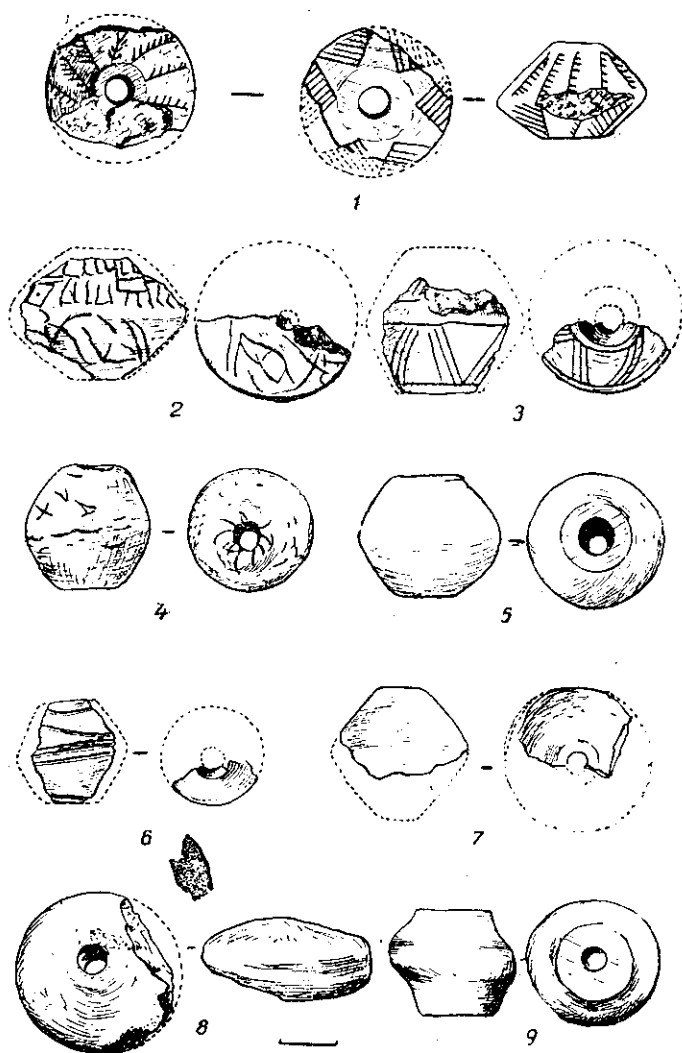

Рис. 5. Глиняні пряслиця.

нарізними лініями по сирій глині (рис. 5, 1—4—6). Два пряслиця орнаментовані геометричним орнаментом (рис. 5, 1—2). На одному, на жаль, сильно фрагментованому пряслиці прокреслено якусь піктограму (рис. 5, 2). Одне пряслице прикрашене напівкруглими пасочками, кілька не орнаментовано зовсім (рис. 5, 4—5).

На поселенні знайдено два уламки залізних ножів невеликих розмірів з горбатими спинками. Один з них має заклепку для прикріплення ручки (рис. 6, 2). Інтерес становить уламок невеликого залізного серпа з боковим виступом для рукоятки (рис. 6, 1). Знайдено також залізне чотиригранне шило довжиною 11,5 см (рис. 6, 3).

На поселенні трапилися три бронзові пірамідальні тригранні наконечники стріл (рис. 6, 4). Всі три наконечники мають внутрішню втулку. У одного наконечника кожне ребро закінчується шипом, між шипами зроблено невисокий півкруглий ложок. У другого наконечника кожне ребро також закінчується коротким шипом, між шипами є квадратний ложок. Третій наконечник знизу кожного ребра має ко-

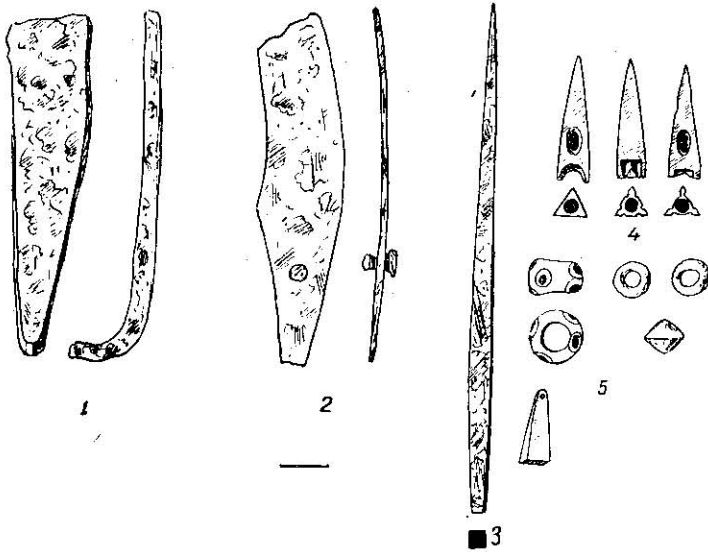

Рис. 6. Металеві вироби і буси.

роткі шипи, а між ними на гранях зроблений чотирикутний ложок, посередині якого нанесена декоративна псевдовтулка.

Такі стріли є досить типовими для скіфських сагайдачних наборів IV—III ст. до н. е.

На поселенні знайдено кілька намистин і бронзових прикрас. Серед намистин є дві великого розміру пастові синього кольору з синіми вічками, оточеними білими обідками. Є дві маленькі кільцеподібні пастові намистини — синя і жовта і, нарешті, синя підвіска у формі чотиригранної пірамідки (рис. 6, 5).

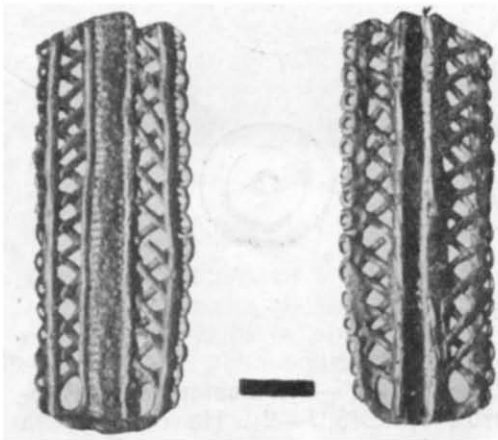

Рис. 7. Уламок бронзової шпильки.

Особливий інтерес становлять бронзові прикраси, відлиті по восковій моделі. Одна з них являє собою нижню частину ажурної прикраси шпильки (рис. 7). Уламок прикраси прямокутний, довжина його 5,4 см, ширина 2 см.

Рисунок лицьового боку прикраси виконаний бронзовими нитками. Посередині, вздовж стержня, зроблена бронзова імітація навивної нитки. З двох боків її йде ряд поздовжніх ниток, до яких прилягає сіточка з ниток такої ж товщини. Вздовж цієї сіточки є ще ряд поздовжніх ниток, облямованих по краях петельками. Два нижніх отвори між нитками сіточки розширені. Вони служили, очевидно, для з'єднання з іншими нагрудними прикрасами.

На зворотному боці прикраси є кругла канавка, в якій знаходився залізний стержень шпильки. Стержень не зберігся. Про те, що він був залізний, свідчать аналогічні вироби, відомі по знахідках з інших місць. Інша ажурна прикраса круглої форми збереглася майже цілком (рис. 8). Зроблена вона з двох концентричних кілець: меншого — внутрішнього і більшого — зовнішнього, кінці яких з'єднані дужкою.

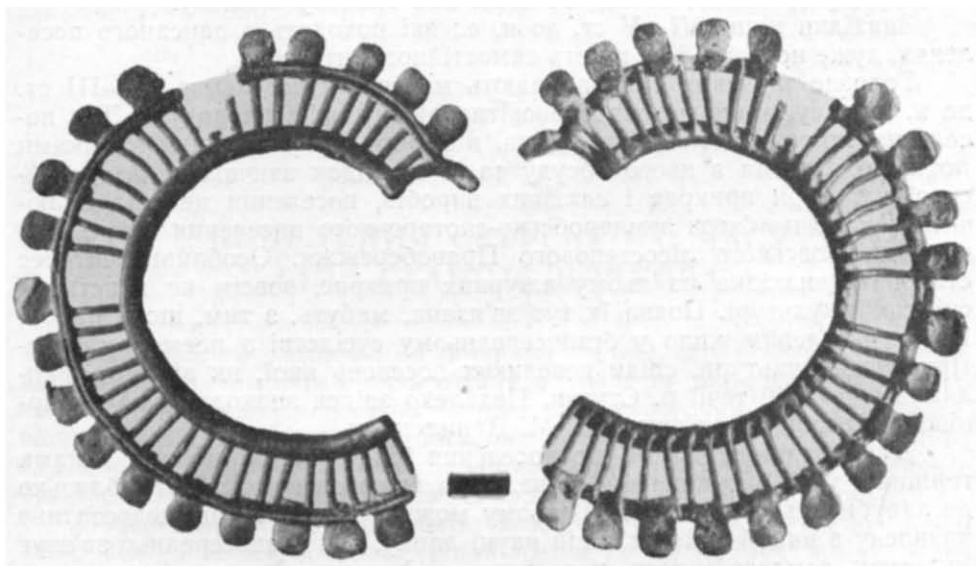

Рис. 8. Бронзова прикраса.

Від дужки залишилась лише невелика частина. Внутрішнє кільце кругле в розрізі, зовнішнє складається з двох з'єднаних тонких ниток.

Ажурність прикрасі надають паралельні відрізки тонких ниток, що йдуть між двома кільцями. Зовнішнє кільце облямовують плоскі виступи. Діаметр всієї прикраси 8,2 см.

Описаний посуд, орнаментований ямками по краю вінець, аналогічний знахідкам з Плескачівського городища. Подібна кераміка була і в двох наземних житлах Пастирського городища, датованих знайденою в них античною керамікою IV—III ст. до н. е.¹¹

Цілий залізний серп з боковим виступом, подібний до нашого, походить з Кам'янського городища¹². Залізні ножі і чотиригранні шила — це звичайна знахідка на поселеннях пізньоскіфського часу. Намистини та пірамідальні підвіски описаних типів є звичайними для скіфських степових поховань. Можна вказати, наприклад, на знахідки таких прикрас в добре датованому IV—III ст. до н. е. похованні «скіф'янки» в курганній групі Аккермень I на р. Молочній¹³. Трапляються вони також в культурному шарі елліністичного часу античних міст Північного Причорномор'я.

Бронзові прикраси з нашого поселення дуже близькі до підгірцівського ажурного металу.

¹¹ М. Ю. Брайчевский, Работы на Пастырском городище в 1949 г., КСИИМК, вып. XXXVI, М., 1951, стор. 160; Г. Т. Титенко, Розкопки пам'яток скіфського часу на Пастирському городищі, АП, т. VI, К., 1956, стор. 55.

¹² Б. Н. Граков, Каменское городище на Днепре, МИА, № 36, М., 1954, стор. 140—141, рис. 14, 1.

¹³ О. І. Тереножкін, Кургани в долині р. Молочної, АП, т. VIII, К., 1960, стор. 15; М. І. Вязьмитіна, В. А. Іллійська та ін., Кургани біля с. Ново-Пилівки і радгоспу «Аккермень», АП, т. VIII, стор. 65, рис. 34, 15; 50.

Аналогію першій бронзовій прикрасі становлять шпильки з головкою у вигляді кружка, віднесені В. М. Даниленком до підгірцівської культури¹⁴. Знахідки таких шпильок з головкою концентруються на Київщині вздовж Дніпра, де вони відомі з сіл Букрин¹⁵, Верем'я¹⁶, Рудяки¹⁷ та ін.

Друга велика ажурна бронзова прикраса (рис. 8) аналогій не має. Вона, мабуть, являла собою сьюльгам або вискову підвіску.

Знахідки кінця VI—V ст. до н. е., які походять з описаного поселення, дуже незначні і не мають самостійного інтересу.

Головне значення для нас мають матеріали поселення IV—III ст. до н. е., часу, який ще слабо висвітлений в нашій літературі. Для поселення типовим є глиняний посуд, в першу чергу горщики з ямками по краю. Судячи з цього посуду та із знахідок звичайних для скіфської культури прикрас і залізних виробів, поселення це слід включити в коло пам'яток землеробсько-скотарського населення скіфського часу дніпровського лісостепового Правобережжя. Особливий інтерес становить знахідка на ньому ажурних прикрас, зовсім не властивих скіфській культурі. Поява їх тут зв'язана, мабуть, з тим, що в районі Києва населення жило у безпосередньому сусідстві з племенами підгірцівської культури, сліди невеликих поселень якої, як відомо, трапляються по всій течії р. Стугни. Недалеко звідси знаходиться і підгірцівське селище, досліджене В. М. Даниленком.

Дуже важливим є те, що поселення біля хут. Скрипки за типами горщиків та їх оздобленням ямками по краю стоїть особливо близько до зарубинецької культури. В ньому можна бачити ту ще недостатньо виявлену в нашій археологічній науці ланку, яка безпосередньо зв'язує культуру землеробського населення скіфського часу в Середньому Подніпров'ї з зарубинецькою культурою. В цьому можна бачити головне історичне значення розглянутої пам'ятки.

Е. А. ПЕТРОВСКАЯ

ПАМ'ЯТНИК ПОЗДНЕСКИФСКОГО ВРЕМЕНИ НА р. СТУГНЕ

Резюме

На р. Стугне недалеко от Киева обнаружено небольшое поселение позднескифского времени IV—III вв. до н. э., среди материалов которого встречаются и более ранние (VI—V вв. до н. э.).

Интересны найденные здесь бронзовые украшения подгорцевского типа, свидетельствующие о соседстве и контактах позднескифских поселений с подгорцевскими.

Лепная керамика этого поселения очень близка к зарубинецкой кухонной посуде, что, вероятно, указывает на одну из черт, характеризующих генетические связи земледельческо-скотоводческого населения позднескифского времени днепровского лесостепного Правобережья с племенами, оставившими зарубинецкую культуру.

¹⁴ В. Н. Даниленко, Памятники ранней поры железного века в южной части Полесья УССР. Доклады IV научной конференции Института археологии, К., 1953, стор. 203—204.

¹⁵ ДП, вып. VI, табл. XIX, 3/8.

¹⁶ ДП, вып. IV, табл. X, 267, 268.

¹⁷ А. П. Савчук, Бескурганное погребение в с. Рудяки на Киевщине, КСИИ, вып. I, К., 1952, рис. I, I.